

Jazyk ve Wittgensteinově 'Tractatu'

Antonín Dolák

Abstract: The paper deals with the conception of language Early Ludwig Wittgenstein presented in work *Tractatus logico-philosophicus*. It discusses also a very important relation between natural language and ideal one - for this purpose, the category „Zeichen“ and the relation between „Zeichen“ and „Symbol“ is analyzed.

Keywords: Wittgenstein, logical atomism, picture theory of language, logic, philosophy of language.

Můj článek se pokusí předložit podrobnou interpretací toho, jak Wittgenstein v raném období své filozofické tvorby pojímá jazyk. Půjde mi o konceptuální analýzu primárního textu, nikoli o diskuzi s četnými komentáři tohoto textu.

Myslím, že otázka jazyka je otázka klíčová, zejména proto, že zaměření na jazyk a jeho vnitřní logiku dodnes odlišuje analytickou ontologii od všech ostatních ontologií. Právě uvědomění si významu jazyka pro řešení filozofických problémů i pro budování ontologie analytickou filozofii následující logický atomismus či se alespoň v některých bodech jím inspirující jistým způsobem vymezuje, určuje.

Domnívám se, že nelze hovořit o ontologii raného Wittgensteina bez toho, že si uvědomíme, jak pojímal jazyk. Jeho chápání jazyka bylo velmi komplexní a v mnoha rysech složité, tím ospravedlňuji také to, že mu věnuji ve své práci poměrně široký prostor.

Je známo, že dílo *Tractatus logico-philosophicus* (dále jen TLP) filozofa Ludwiga Wittgensteina (dále LW) je jedním z klíčových impulzů tzv. „obratu k jazyku“, z kterého dodnes do jisté míry čerpá analytická i postanalytická filozofie či logická sémantika.

V článku chci podrobnou analýzou ukázat, jak Wittgenstein vůbec jazyk chápe, co pro něj jazyk znamená. To však není vše: víme, že pro TLP je zásadní myšlenka *ideálního jazyka* – celý TLP je veden snahou takovýto jazyk zkonstruovat (či lépe řečeno, podle mnohých,¹ *dokončit* práci, kterou zahájili již Frege s Russellem) a následně podle toho, co se v tomto jazyce *ukazuje* (zeigen), vytvořit novou metafyziku a ukázat, že etika je tímto (a tedy i každým jiným) jazykem zcela nevyslovitelná a proto je třeba o ní mlčet.

1 O omezenosti myšlení určené jazykově

Co pro Wittgensteina znamenal jazyk (Sprache)? Již v předmluvě² LW ukazuje zřejmě hlavní motiv, který jej přiměl k studiu jazyka – jen v jazyce lze vymezit hranici mezi myslitelným a nemyslitelným. Wittgenstein tedy podobně jako Kant chce udělit našemu myšlení jistou hranici, omezení, na rozdíl od Kanta se však domnívá, že tuto hranici lze vymezit pouze v jazyce³ a na základě studia jazyka. Wittgenstein opět srovnatelně jako Kant překvapivě již v TLP bojuje proti univerzalizmu lidského myšlení, které může poznat vše a formulovat to v podobě obecných a nutných pravd. Jistě, LW ještě v TLP připouští pro lidské myšlení objektivitu, ale pouze pro omezený výsek reality – myšlení jednoduše ani v TLP nemůže „prosvětlit“ vše, není božské.

Povšimněme si toho, že LW považuje jazyk za pro naše myšlení velmi důležitou, ba určující entitu. Pokud Kant uvědomil lidi o omezenosti myšlení skrze „objevení“ apriorních struktur lidské mysli, LW toho samého dosáhl tím, že si povšiml silné a nezastupitelné vazby lidského myšlení na jazyk. Celý *metodologický* program TLP je formulován v již citované větě „die Grenze wird also in der Sprache gezogen werden können“. Lidské myšlení končí tam, kde začíná *jazykově* neformulovatelné a na druhé straně začátek *skutečně* myslitelného je tam, kde začíná *jasně a přesně* vyslovitelné.

¹ Např. <http://plato.stanford.edu/entries/wittgenstein/>

² TLP, Pref. (4).

³ „Die Grenze wird also nur in der Sprache gezogen werden können und was jenseits der Grenze liegt, wird einfach Unsinn sein“ (TLP, Pref. (4)).

Toto však souvisí ještě s otázkou *filozofických problémů*, předávaných nám tradicí v podobě nikdy nekončících otázek a rozvleklých sporů. LW opět podobně jako Kant chtěl nějak, avšak *nepochybně a definitivně*⁴ ukončit neustálé snahy o nalezení řešení těchto problémů. Cestu k tomu opět našel v jazyce. Filozofické problémy klademe podle LW tehdy a jen tehdy, když nechápeme logiku našeho jazyka.⁵

Ten, kdo chápe, jak jazyk *má* fungovat, jaký jazyk *má být*, již otázky vyjadřující staré filozofické problémy vůbec neformuluje. Proč? Držme se nyní jen toho, co o tom LW říká v předmluvě, což nám může ospravedlnit jeho zmínka, že to může být shrnuto do slov, které uvádí právě tam.⁶ *Vše skutečně* vyslovitelné lze formulovat jasně (nacházíme zde karteziánský požadavek po jasnosti a odlišenosti-rozlišenosti-zřetelnosti, *clare et distincte*), o ostatním je třeba mlčet, protože pokud bychom to formulovali, vznikl by pouhý nesmysl (Unsinn).⁷ LW tedy dále bude ukazovat, že filozofické problémy jsou *v jazyce* nevyslovitelné, nelze položit *smysluplnou* otázku, která by je vyjadřovala. Jelikož, jak jsem uvedl výše, LW vede hranici mezi myslitelným a nemyslitelným právě jen *v jazyce*, nemohou být filozofické problémy nejen vyslovitelné, ale ani myslitelné.

Z výše uvedeného se ukazuje, v čem vidí LW sílu filozofických problémů projevující se tím, že stále vedou k namáhavému myšlení u dalších a dalších generací filozofů. Filozofické problémy podle LW jednoduše nejsou jasně formulovány, nelze je *skutečně* (rozuměj: jasně a přesně) jazykově formulovat, tudíž nejsou ani *skutečně* myslitelnými a tedy ani nikým nikdy *skutečně* myšlenými a právě proto je nelze vyřešit. Nelze přece vymyslet řešení k něčemu, co nikdy skutečně nemyslíme. Filozofické problémy tedy v lidském myšlení (rozuměj: vůbec, jelikož co jiného než myšlení ve filozofii máme?) neexistují a jenom proto nemůže nikdo najít jejich řešení.

Zmíněná síla filozofických problémů tedy nakonec podle LW tkví v jejich naprosté slabosti, ba dokonce v jejich *neexistenci*. Je tomu tak proto, že LW neklade jen tuto identitu: myslitelné = vyslovitelné, ale

⁴ TLP, Pref. (8).

⁵ TLP, Pref. (2).

⁶ TLP, Pref. (2).

⁷ TLP, Pref. (4).

také mnohem silnější identitu: myslitelné = jasně vyslovitelné. Z toho je patrné, že LW by nikdy neuznal za skutečné takové filozofické problémy, které jsou formulovány pomocí metafor nebo pomocí vágních a víceznačných termínů. Metafory a vágní termíny, které nelze převést (přeložit, redukovat bez ztráty významu) na jasné formulace, jsou pro LW nejen zčásti, ale *zcela* nemyslitelné.

Ten, kdo mluví metaforicky, nemluví podle LW pouze vágně a neurčitě, ale nemluví vůbec, a dokonce přitom ani vůbec nemyslí. Filozofické problémy však jinak než metaforicky či temně formulovat neumíme a tedy jsou podle LW *zcela nemyslitelné*. Proč tedy nemusíme podle LW filozofické problémy řešit? Protože *vůbec neexistují*. Nemůže přece v lidském myšlení existovat něco, co nelze vůbec myslet. Slova mající údajně vyjadřovat filozofické problémy, nemají žádný význam, žádný smysl, nejsou to ve skutečnosti vůbec slova, ale jen pouhé zvuky ve vzduchu nebo klikyháky na papíře.

2 Jazyk a logika

Nyní se však obraťme přímo k otázce, *co to je jazyk*, jak jazyk LW chápe. Jazyk je dle 3.032 striktně vázán na logiku, jazyk tedy musí být logický nebo, lépe řečeno, musí se držet pravidel logiky. Něco, co by pravidla logiky porušovalo, není v jazyce vůbec vyjádřitelné.⁸ Podle toho, co jsem řekl výše, pokud není něco logice odporujícího vůbec vyjádřitelné, není to ani vůbec myslitelné.⁹ Pro jazyk jsou tedy velmi podstatné pravidla logiky, pro myšlení je zase velmi podstatné, co lze jasně jazykově formulovat a co jasně jazykově formulovat nelze. Jako jasně jazykově formulovatelné vymezuje myslitelné od nemyslitelného, tak pravidla logiky vymezují jazykově formulovatelné od jazykově nevyjádřitelného.

Zde se jasně ukazuje, co leží na druhé straně hranice, o které jsem mluvil výše, když jsem interpretoval některé části předmluvy TLP a to sice ty, které se vztahovaly k jazyku. Jak jsem řekl, na druhé straně leží nemyslitelné, nesmysl. Jak nesmysl poznáme? Jedno kritérium jsem již formuloval: nesmyslem je vše, co nelze jasně jazykově formulovat.

⁸ 3.032

⁹ Což potvrzuje také teze 3.031.

Nesmyslem je tedy i to, co sice jazykově formulovat lze, ale jen temně, neurčitě, vágně, metaforicky, význačně. Nyní docházíme k druhému významnému kritériu určujícím to, co je nesmyslné: nesmyslem je všechno, co odporuje zákonům-pravidlům logiky, co je nelogické. Pokud tedy např. při řešení nějakého problému zjistíme, že v problému se vyskytuje logická chyba nebo spor (kontradikce), není tento problém jenom nedokonalý nebo neúplný či jenom částečně chybný, ale tento problém není vůbec žádným problémem, protože je čirým nesmyslem. Jsou kontradikce součástí logicky správného jazyka? Domnívám se, že ne: logicky správný jazyk je souhrnem tautologií a potom vět získaných empirií: „obrázků“ světa s logicky správnou formou, tedy řídicích se pravidly *logické* syntaxe.

3 Jazyk a svět

V předešlém odstavci jsem již zčásti odpověděl na otázku, co je to pro LW jazyk. Jazyk má podle něho určitá pravidla, které je nutno dodržovat. Jde o pravidla logiky. Pokud tyto logické zákony někdo nedodržuje, ve skutečnosti vůbec nemluví, nepoužívá jazyk, dostal se za hranice jazyka a tedy i za hranice myšlení, do území, kde lze najít jen nesmysly.

Pokud bych řekl pouze toto, nebyla by ještě otázka, co to jazyk je, plně zodpovězena. Jazyk by zůstal izolovaným systémem řídicím se nějakými pravidly (konkrétně pravidly logiky) a vymezujícím oblast myslitelného od oblasti nemyslitelná. K čemu je však tento systém dobrý, jaké plní funkce, na co jej potřebujeme? Na tuto otázku nejlépe odpovídá 3.12, která hovoří o tom, že jazyk (konkrétně potom věta) je v projektivním vztahu ke světu (der Satz ist das Satzzeichen in seiner projektiven Beziehung zur Welt). Jazyk tedy není izolovaným systémem odtrženým od reality, ale nějak se vztahuje ke světu, je na svět nějakým způsobem vázaný.

V této souvislosti je třeba zdůraznit, že jazyk není do sebe uzavřený systém, ale je otevřený, takřkajíc „vykloněný“ ke světu (zur Welt). Jazyk se jistým způsobem světa týká, nějakým způsobem je o světě. Mluvíme-li, nemluvíme v jazyce o jazyce samotném, ale mluvíme o čemsi mimojazykovém, o něčem, co je jazyku vnější, co je mimo něj, jednoduše hovoříme o světě.

Hovoříme o tom, že jazyk má ke světu vztah. O jaký vztah se však jedná? Jaký mají jazyk a svět vztah? Ve výše citované pasáži se hovoří o *projektivním* vztahu jazyka ke světu. Znamená to snad, že jazyk svět projektuje, že jazyk určuje, jaký svět je? Tento názor by vedl k jazykovému konstruktivismu a k tomu, že bychom všechny ontologické entity nakonec museli považovat jen za fiktivní jazykové konstrukty. Tak to však LW rozhodně nemyslel, jak ukazuje 3.11: jazyk neprojikuje to, jaký svět je, ale jen to, jaký by mohl být. Jazyk neprojikuje fakty a situace, ale pouze hovoří o možných faktech či o možných situacích. Jazyk není systém, který by sám ze sebe říkal, jaký svět je. Jazyk jen hovoří o tom, jaký by svět být mohl. Doménou jazyka není tedy oblast skutečného, ale pouze oblast možného.

Jak se potom pro LW realizuje onen projektivní vztah jazyka ke světu? Skrze metodu projikování, kterou je myšlení smyslu věty (*das Denken des Satz-Sinnes*).¹⁰

LW v celé tezi 3.13 ukazuje, že ve větě není obsaženo to, co věta nakonec projikuje, čímž je nějaká možná situace. Jde o to, že projekce (věta) se musí lišit od projikovaného (možná situace). Věta je podle LW jen možností projikovaného, nikoli projikovaným samotným. Smyslem věty je to, co představuje,¹¹ tedy projikované samo, tedy ve větě *nemůže být* obsažen smysl věty,¹² ale je v ní pouze možnost tento smysl vyjádřit. LW také říká, že ve větě je forma smyslu této věty, nikoli však obsah smyslu této věty (3.13e).

Zde vidíme, nakolik je jazyk v TLP vázaný ke světu – smysl jazyka je mimo jazyk samotný, jazyk nenese smysl sám v sobě. Smyslem jazyka je svět, jazyk je pouhou projekcí světa, která nemá smysl bez toho, co projikuje, tedy beze světa samotného. Smyslem jazyka tedy nejsou plátónské abstraktní entity (významy, pojmy), ale jen svět sám, což dobře koresponduje s Wittgensteinovým nominalismem. Tedy ani *možné* situace nemohou být abstraktními objekty – neexistují v nějakém světě abstrakt, *posibilíí*. Jsou ukryty ve věcech samých, ve světě, který se mění a obsahuje tedy v sobě potenci k jiným faktům. Řečeno přesněji: jsou obsaženy ve wittgensteinovských předmětech tvořících podstatu světa a

¹⁰ 3.11b

¹¹ 2.221

¹² 3.13c

v jejich schopnostech spojovat se s jinými předměty a vytvářet s nimi nová fakta, která neexistují (což může vést k zániku fakt stávajících).¹³ Ani *logický prostor* nebo logická forma světa nejsou abstraktními objekty: jsou zakořeněny v konkrétních předmětech samých.¹⁴

4 Jazyk jako projekce světa

V této souvislosti je třeba vzpomenout ještě jeden termín z již citované pasáže 3.12 – věta je větným znakem (Zeichen). Věta je projekcí projikující projikované-svět, věta je znakem značícím označované, tedy svět. Nelze opomenout ještě jednu klíčovou metaforu LW: věta je obrazem (Bild) faktu (srov. 2.1). Jazyk je tedy obrazem světa, projekcí projikující svět a znakem značícím svět. Ať už hovoří o jazyce jako o obrazu, znaku či projekci světa, vždy se nám ukáže nesamostatnost jazyka (a dokonce i samotného jeho smyslu!) – jazyk je na svět zcela vázaný, bez světa by jazyk postrádal svůj smysl.

Hovořil jsem již o tom, že jazyk je projekcí možné situace – ukazuje tedy jen to, jaký by svět být mohl, nikoli však již to, jakým svět je. To dokumentují také teze 2.201, 2.202 a 2.203 – obraz představuje možnost situace, nikoli její skutečnost. LW k tomuto něco podstatného dodává v 2.202: obraz představuje možnou situaci v logickém prostoru (im logischen Raum). To nás odkazuje k tomu, o čem jsem už hovořil – jazyk je limitován pravidly logiky, v jazyce není možné vyjádřit něco odporujícího logice.

Někoho by v této souvislosti zajisté mohlo napadnout to, že nějaká situace či alespoň možnost nějaké situace se může vymykat pravidlům logiky, že tedy může nastat něco, co je jazykově nevyjádřitelné a tedy i nemyslitelné. Pokud se však podíváme už na tezi 1.13, snadno zjistíme, že toto pro LW není vůbec možné – oblast světa je vnořena do logického prostoru, takže logika nerámuje pouze oblast vyjádřitelná a myslitelná, ale také oblast reálného i jen možného. Nejen že nelze myslet nic logice odporujícího, ale ani nic logice odporujícího není a dokonce nemůže být. Netřeba zřejmě čtenáře upozorňovat na to, že tato – pro metafyziku TLP jistě klíčová – teze je LW nedokázána.

¹³ K tomu nejprůkazněji 2.0123.

¹⁴ Opět 2.0123.

Zajímavé jsou v této souvislosti jistě teze 3.4 a zejména potom 3.411 – v logickém prostoru se podle LW nacházejí logická místa (logische Ort) určená větou (větným znakem) a logickými souřadnicemi (koordináty, zde je zjevná paralela s geometrickými souřadnicemi, kterou LW explicitně připomíná v 3.411). Logická místa v logickém prostoru udávají možnost existence faktů či situací. Jazyk i svět jsou rámovány logikou (logickým prostorem) určující to, co je možné a co možné není. Studium jazyka nám tedy sice neodhalí to, jaký svět je, ale pomocí tohoto studia můžeme zjistit *všechny* možnosti toho, jak by svět být mohl.

Jak bylo již řečeno výše, logický prostor není ničím abstraktním, je tvořen povahou konkrétních předmětů samých – a proto hovoření o něm nepatří pouze do logiky, ale zejména do ontologie.

5 Možná situace a možnost situace; jakou situaci jazyk projikuje?

Vraťme se však ještě poněkud pečlivěji ke vztahu jazyka a světa. Věta-obraz podle LW představuje (darstellen) možnou situaci (2.202) a ta je jejím smyslem (2.221), který se tedy nachází mimo větu samotnou (3.13e). Co tedy věta sama obsahuje (enthalten)? Možnost situace (die Möglichkeit der Sachlage, viz 2.203) neboli možnost projikovaného (die Möglichkeit des Projizierten, viz. 3.13b). Teze 3.411 výslovně říká, že věta jakožto logické místo je možností existence (situace).

Zde se nám jasněji ukázalo, co je vlastně pro LW věta – představuje možnou situaci, sama však je jen možností existence této situace. Věta tedy není ani situací ani možnou situací, ale jen možností existence situace. Věta je možnost situace, smyslem věty je pak ona možná situace (2.202). Jak patrně, je tedy třeba velmi pečlivě rozlišovat mezi možnou situací (mögliche Sachlage) a možností situace (Möglichkeit der Sachlage).

Víme již, co je věta sama. Věta je možností situace představující-zobrazující-projikuující možnou situaci, která je jejím smyslem. Zastavme se však ještě poněkud podrobněji právě nad smyslem věty. Smyslem věty je to, co věta představuje (darstellen), co projikuje, co zobrazuje. Z výše uvedených Wittgensteinových tezí je patrné, že je tím možná situace v logickém prostoru. Avšak teze 2.11 je poněkud podrobnější – smyslem věty, tedy tím, co věta představuje a zobrazu-

je, je existence a neexistence stavů věcí. Zde se již přechází od možnosti k existenci – věta nepředstavuje pouze možnou situaci, ale přímo existenci nebo neexistenci stavů věcí.

Nenarazili jsme zde snad na rozpor? Pokud LW např. v 2.202 tvrdí, že obraz-věta představuje (darstellen) *možnou* situaci v logickém prostoru a v 2.11 tvrdí, že obraz-věta představuje situaci v logickém prostoru = existenci a neexistenci stavů věcí, zdá se, že LW postupuje nekonzistentně. Pokud bychom však chtěli být vstřícní, můžeme to chápat i tak, že teze 2.11 je teprve uvedením do problému, zatímco teze 2.202 již přesně vystihuje to, že věta nepředstavuje pouze nějakou (možnou, skutečnou, nutnou) situaci, ale jediné možnou situaci. Jenže nelze zapomínat ani na to, že 2.11 hovoří o tom, že obraz představuje situaci, kterou je *existence a neexistence* stavů věcí.

Zdá se, že rozpor je nevyhnutelný. Avšak opět jej můžeme eliminovat, a to tím, že zpřesníme tezi 2.11 tezí 2.201. Zde se již jasně hovoří o tom, že obraz představuje pouze *možnost* existence a neexistence stavů věcí. Nelze si zde odpustit jednu výtku vůči Wittgensteinovi – jak je patrné, tezi 2.11, která *de facto* tento problémový úsek uvozovala a měla být tedy vyjádřena co nejpřesněji, formuloval dosti ledabyle – není z ní jasné, jakou situaci v logickém prostoru a jakou existenci a neexistenci stavů věcí má podle této teze obraz-věta představovat. Jelikož to není uvedeno, čtenář je jistě sváděn k tomu myslet si, že věta představuje *skutečnou* situaci a *skutečnou* existenci a neexistenci stavů věcí, ačkoli, jak vyplývá z dalšího zkoumání uvedeného výše, tomu tak naprosto není.

Viděli jsme, že jazyk má funkci projekce, obrazu či znaku světa. Jazyk je však pro LW také modelem (Modell) světa (2.12). Takto nám vysvětluje funkci jazyka v TLP ještě o něco lépe – jazykem modelujeme to, jaký by svět mohl být, projikujeme různé možné situace, které v něm mohou nastat. Jak se to však děje? Zatím jsem interpretoval to, co je jazyk, jakou má funkci, avšak nevedl jsem, jak je této funkce v jazyce dosahováno, proto se tomu budu věnovat hned níže.

6 Jak jazyk zobrazuje - modeluje svět

Obraz faktu vyjádřený větou má jisté prvky a tyto prvky odpovídají (entsprechen) předmětům (Gegenstand) ve světě (2.13). Prvky obrazu tedy zastupují (vertreten) v obrazu předměty (2.131). Prvky ob-

razu se k sobě určitým způsobem (in bestimmter Art und Weise) navzájem mají (2.14) a tyto vzájemné vztahy a souvislosti (Zusammenhang) prvků obrazu nazývá LW strukturou obrazu (2.15b) a tato souvislost prvků obrazu představuje to, že v stejné souvislosti jsou i věci ve světě (2.15b). Prvky obrazu k sobě mají určité vztahy, jsou spolu spojeny určitým způsobem a to má představovat naprosto stejné uspořádání – strukturu předmětů ve světě.

Obraz musí jistě nějak zobrazovat svět, takže k němu patří zobrazující vztah (abbildende Beziehung), který jej dělá obrazem (2.1513). Čím je tento zobrazující vztah? Je to přiřazení (Zuordnungen) prvků obrazu k předmětům (2.1514). Právě tímto zobrazujícím vztahem (pojmenováním, denotací, přímou referencí) se jazyk dotýká (berühren) světa (srov. 2.15121, hl. 2.1515), je ke skutečnosti přiložen (2.1512), je s ní spjat (2.1511).

Zobrazovací vztah však sám o sobě ještě nestačí – to, že nějakým prvkům (obrazu) přiřadíme jiné prvky (světa) ještě nezaručuje, že jedno bude zobrazovat to druhé. Obraz se zobrazovanému v něčem *podobá*, a aby se mu mohl podobat, musí s ním mít něco *stejněho*. Podle LW mají obraz a zobrazované, jazyk a svět stejnou formu zobrazení (Form der Abbildung) (2.17) neboli formu reprezentace, představování (Form der Darstellung) (2.173) nebo také logickou formu (logische Form), formu skutečnosti (Form der Wirklichkeit) (2.18).

7 Forma a struktura jazyka

Co je ona forma reprezentace-představování-zobrazení? Je to možnost toho, že se předměty k sobě mají tak jako prvky obrazu (2.151), je to možnost toho, co LW nazývá (jak již jsem řekl) strukturou obrazu (2.15b). Zobrazovacím vztahem (pojmenováním) přiřadíme prvky obrazu k předmětům a prvky obrazu se k sobě potom mají stejným způsobem, jako se k sobě mají předměty ve světě. Jak je to však možné, čím je to umožněno? Právě onou formou zobrazení-representace.

Aby vůbec bylo možné zobrazit prvky obrazu ve stejných vztazích a strukturách jaké mají předměty světa, musí mít prvky obrazu stejnou formu reprezentace, jako mají předměty světa. Jazyk potom může být adekvátním zobrazením světa právě proto, že má stejnou *formu* jako svět (2.171a). LW ukazuje, že barevný obraz může zobrazovat barevné

věci právě proto, že je sám barevný – barevný obraz a barevné věci jím zobrazované mají něco identického, a to sice formu barevnosti a právě díky tomu může barevný obraz zobrazovat barevné věci, podobně prostorový obraz zobrazuje prostorové věci právě proto, že s nimi sdílí formu prostorovosti (2.171b).

Jak však ona forma zobrazení-reprezentace, kterou má jak jazyk, tak i svět, vypadá, jak ji můžeme zobrazit? Podle LW nijak, jazyk-obraz ji ukazuje, ale nemůže ji zobrazit (2.172). Je tomu tak z důvodů, které jsem formuloval již výše: jazyk je projekce světa, jazyk jakožto projekce slouží k projikování možných situací světa, neslouží však k tomu, aby projikoval-zobrazoval sám sebe. Pokud se přidržíme výše Wittgensteinem předestřených příkladů, ani formu barevnosti či formu prostorovosti nemůžeme nějak popsat, a navíc to ani není třeba, protože se ukazuje sama na prostorových nebo barevných obrazech.

Jelikož však vše na světě není prostorové (např. city) nebo barevné (např. vjem zvuku), dokážeme si snadněji představit, co je to forma barevnosti nebo forma prostorovosti. Mnohem obtížnější to však je u formy světa a jazyka – tato forma je takřikajíc všeobšáhla, takže nám nepřímá, ale důležitá zkušenost s ní (tím, že bychom si jako např. u formy barevnosti uvědomili, co tuto formu nemá) uniká. Avšak přece jen, jak víme z TLP, něco tuto formu postrádá – jsou to nesmysly a dále pak nevyjádřitelné mystické záležitosti. Možná nám konfrontace s nimi poněkud tuto formu přiblíží a také nám zčásti odkryje její hranice.

Neměl by vzniknout dojem, že věta logicky dokonalého jazyka jakožto „obrázek“ faktu ze světa se tomuto faktu nějak vizuálně (či jinak smyslově) podobá. Podobnost je „pouze“ strukturální.

8 Identita formy jazyka a světa

Tedy, prvky obrazu-věty se k sobě mají stejným způsobem jakým se k sobě mají předměty ve světě. Tedy struktura světa a jazyka je identická. To je umožněno dvěma faktory: 1) zobrazující vztah přiřadí prvky obrazu předmětům světa 2) jazyk a svět mají stejnou formu. Identická forma umožňuje identickou strukturu. Avšak identická forma jazyka a světa umožňuje nejenom to, že souvislost prvků obrazu zobrazuje správně souvislost předmětů světa, ale také to, že sou-

vislost prvků obrazu zobrazuje souvislost předmětů světa nesprávně (2.17). Pokud by jazyk a svět měly jinou formu zobrazení, nešlo by o správném a nesprávném zobrazení vůbec hovořit, jazyk a svět by byly dvě nesouměřitelné veličiny. Jazyk by jednoduše řečeno nemohl být nejen správným, ale ani špatným obrazem světa, protože by prostě nebyl obrazem vůbec.

Jazyk není světem, jazyk musí být takříkajíc mimo svět, aby mohl svět zobrazovat. Jazyk jako každý obraz totiž představuje svůj objekt (svět) zvnějšku (2.173). Díky logické formě, kterou se světem sdílí, může svět zobrazovat (2.19). Díky této logické formě-formě zobrazení, může obraz představovat možnou situaci ve světě nezávisle na tom, zda je pravdivý nebo nepravdivý, tedy nezávisle na tom, zda se shoduje nebo neshoduje se světem (2.21). Jak je to možné? Jelikož má jazyk se světem stejnou formu, je to, co umožní logická forma jazyka, možné také ve světě. Jazyk tedy zobrazuje-představuje situace, které jsou ve světě možné. Tyto možné situace jsou smyslem jazyka (2.221).

Proto smysl jazyka *nezávisí* na tom, zda jsou jeho věty pravdivé nebo nepravdivé. Jazyk je smysluplný i tehdy, jsou-li jeho věty nepravdivé. Představuje totiž něco možného, co sice nenastává, ale může nastat nebo už třeba někdy nastalo. Podmínkou smysluplnosti jazyka tedy jistě není pravdivost; jedinou podmínkou smysluplnosti jazyka je dodržování pravidel logiky – každý obraz nemusí mít formu barevnosti či prostorovosti, ale každý obraz musí být logický, chce-li být vůbec obrazem (2.182).

Jazyk představuje možnosti, jaký by svět mohl být. Abychom věděli, zda takový svět skutečně je, musíme „vyjít“ z jazyka a porovnat věty (vergleichen) se světem (2.223), musíme posoudit, zda se možná situace, kterou obraz zobrazuje-představuje, shoduje nebo neshoduje se světem (2.222). Podle toho je obraz-věta buď pravdivý nebo nepravdivý neboli správný nebo nesprávný (2.21). Jelikož věty představují jen možnosti, nemůžeme z nich samotných poznat, zda jsou pravdivé nebo nepravdivé (2.224), tudíž není možné přijít spekulativní neempirickou cestou na nějaké pravdy o světě. Neempirické studium vymezi jen všechny možnosti, jaký by svět mohl být (všechny možné světy); jaký však svět aktuálně je, to rozsoudí jedine empirie.

9 Běžný jazyk (Umgangssprache)

Uvedl jsem, že LW se chce vyhnout vleklým filozofickým problémům poukazem na to, že ve skutečnosti nejsou jasně vyjádřitelné a tedy nejsou myslitelné. Filozofické problémy jsou však přece jen v nějakém jazyce formulovány a v tom jazyce se zdá,¹⁵ že filozofické problémy jsou reálnými problémy a je třeba je nějakým způsobem řešit nebo se o to alespoň pokoušet.

Tak se tomu však zdá být jen v jazyce, který LW v 3.323 označuje jako *Umgangssprache*, tedy jako běžný jazyk. Je to něco, čím hovoříme běžně a co používají při řešení filozofických problémů i filozofové.

Čím se běžný jazyk podle LW vyznačuje, v čem je specifický? LW uvádí v již zmíněné tezi 3.323 dva podstatné rysy běžného jazyka, které vedou k důsledkům, o nichž se zmíním záhy. Prvním rysem běžného jazyka podle LW je to, že stejné slovo-znak označuje různými způsoby. Co to znamená? Tedy 3.321: jeden znak označuje dva či více symbolů neboli pro více symbolů existuje jen jeden znak. V této chvíli je důležité objasnit si Wittgensteinovu distinkci znak vs. symbol.

10 Distinkce znak vs. symbol

Znak se má k symbolu podobně, jako se má věta k myšlence. Jako je věta (Satz) vyjádřená (ausdrücken) myšlenka (Gedanke), a to sice vyjádřená ve smyslově vnímatelné podobě (3.1), tak je i znak (Zeichen) tím, co je na symbolu (Symbol) smyslově vnímatelné (3.32). Všimněme si však i podstatné odlišnosti – myšlenka je smyslově nevnímatelná, avšak symbol zčásti smyslově vnímatelný je. Je tomu tak proto, že znak je smyslově vnímatelná *část* symbolu neboli tím, co je ze symbolu smyslově vnímáno. Myšlenka je logický obraz faktu (Tatsache) (3). Symbol je každá část věty, která charakterizuje její smysl (Sinn) (3.31a). V této části dále LW považuje symbol (Symbol) a výraz (Ausdruck) za ekvivalenty. Víme však, že symbol vyjadřuje (charakterizuje) smysl věty, kterým je možná situace v logickém prostoru (srov. 2.202 a 2.221). Symbol se tedy týká smyslu (věty – jen věta má smysl, 3.3), znak je potom část symbolu vyjádřená ve smyslově vnímatelné podobě (zvuku, tazích pera, ...).

¹⁵ A mnoho filozofů to, přijmeme-li Wittgensteinovu perspektivu, zmatlo.

11 Rysy běžného jazyka

Vraťme se k prvnímu podstatnému rysu běžného jazyka: jeden znak-slovo označuje různými způsoby, tedy přísluší různým symbolům (3.323a). LW uvádí příklad, v němž se tento rys běžného jazyka výrazně projevuje (jistě není náhodou, že se jedná o příklad, který byl příčinou k nejméně jednomu vleklému filozofickému sporu a to sice k problému, co je to bytí). LW ukazuje, že v běžném jazyce se jeden znak-slovo „ist“ (je) používá pro více symbolů, tedy tento znak označuje různými způsoby (3.321). Tento znak se používá pro kopulu, rovnost a existenci. Tedy prvním rysem běžného jazyka je prostě to, že slova mají více významů, jsou víceznačná.

LW však v oddíle 3.323 hovoří ještě o jednom rysu běžného jazyka – jde o to, že dvě slova-znaky označující různým způsobem a tedy náležející k odlišným symbolům se používají ve větě navenek stejným způsobem. LW uvádí jako příklad větu „Grün ist grün“ (3.323c). Dva odlišné znaky-slova se zde používají jakoby (navenek) stejným způsobem a může se zdát, že se jedná o znak-slovo jediný. LW k tomuto příkladu uvádí, že tato slova prostě nemají jen různé významy (jako tomu bylo u prvního rysu běžného jazyka), neoznačují tedy pouze různým způsobem různé symboly, ale jsou to přímo odlišná slova-znaky a dokonce i odlišné symboly (3.323c).

Jak je to možné? Symbol je, jak jsem uvedl, část věty charakterizující spolu s ostatními částmi její smysl – ve výše uvedené větě má termín „grün“ vždy jiný smysl a navíc i smyslově vnímatelná část symbolu, tedy znak, je pokaždé jiný (jednou jde o typ znaku pro jména, podruhé o typ znaku pro vlastnosti). Shrnuto, druhým podstatným rysem běžného jazyka je to, že dva různé symboly (a dva různé znaky) se používají navenek stejným způsobem.

Jakoby oba rysy nakonec ukazovaly víceznačnost termínů běžného jazyka – v čem je tedy mezi těmito dvěma rysy rozdíl? První rys poukazuje na to, že jedno slovo má v běžném jazyce více významů, druhý rys pak poukazuje na to, že i když jsou někdy v jazyce pro různé významy různá slova, používají se tyto tak, že se navenek zdá, že se jedná o slovo jediné (příklad „Grün ist grün“ je dosti transparentní – dva různé znaky, znak pro příjmení „Grün“ a znak pro vlastnost „grün“ mohou být snadno zaměněny právě proto, že je znak pro jméno na

prvním místě věty, která vždy začíná velkým písmenem, takže není možné dobře odlišit od sebe znaky „Grün“ a „grün“).

LW chtěl uvedením výše interpretovaných vlastností běžného jazyka ukázat, že běžný jazyk je vágní, nepřesný. K čemu však v jazyku přesnost? Pokud v něm není, dochází podle LW snadno k mnoha změnám (*Verwechslung*, *confusion*) (3.324). Dochází k omylům, přehlédnutím, které nejsou způsobeny chybami našeho myšlení, ale ne-transparentností našeho jazyka. LW podotýká, že těch nejzákladnějších konfúzí je filozofie plná (3.324).

To jsou ony filozofické problémy, jejichž kladení vychází z nepochopení jazyka, o čemž mluví LW již v předmluvě (*Pref.* (2)). Všechno to jsou pro LW pouze omyly (*Irrtum*, *mistake*, 3.325), kterým je potřeba se nějakým způsobem vyhnout, zbavit se jich. Z dějin filozofie víme, jak se těchto omylů pokoušeli zbavit filozofové v minulosti – snažili se zejména od Descartových dob vybudovat filozofickou terminologii, která je *clare et distincte*, známé jsou v této souvislosti Spinozovy definice (*substance*, *atributů*, *modů* atd.) v jeho *Etice* i Leibnizův pokus vybudovat jakési transparentní a přesné „písmo“, tedy ideální jazyk.

Pokud však srovnáme výše uvedené myslitele s postupem LW, musíme říci, že byli méně důslední. Také se více zaměřovali (s výjimkou Leibnize) na přesné definice pojmů, tedy na obsah jazyka, nikoli na jeho formu a na (logická) pravidla, kterými se řídí.

LW si je tedy vědom nedokonalostí našeho běžného jazyka a chce vybudovat jazyk jiný, který by již neobsahoval ony dva rysy běžného jazyka, o kterých jsem psal výše. Tyto rysy totiž, jak jsem ukázal, vedou k zmatkům, chybám, omylům a podle LW jsou zdrojem *všech* filozofických „problémů“.

12 Znakový jazyk (*Zeichensprache*)

Projekt budování jiného jazyka převzal LW především od Fregeho a Russella, které v této souvislosti výslovně zmiňuje (3.325b). Domnívá se však, že jejich pojmové písmo (*Begriffsschrift* – tento termín odkazuje, jak fregeáni vědí, zejména k Fregemu, ale LW jej používá pro označení práce *obou* filozofů) ještě všechny chyby způsobené vágním přirozeným jazykem neodstraňuje (3.325). LW chce vybudovat zna-

kový jazyk (Zeichensprache), který se řídí pravidly logické gramatiky, tedy pravidly logické syntaxe (3.325a).¹⁶

Jak tento znakový jazyk podle LW vypadá? Jeho dva nejpodstatnější rysy jsou vlastně negací dvou zásadních vlastností běžného jazyka, o kterých jsem mluvil již výše. Prvním rysem znakového jazyka je tedy to, že nepoužívá jeden znak pro různé symboly. My bychom dnes řekli, že nepoužívá jeden znak-slovo pro různé významy, jenže LW se významy zabývat nechtěl, nechtěl brát zřetel na význam znaků, zajímala jej pouze logická syntaxe, nikoli logická sémantika (3.33). Jak jsem psal již výše, symbol neboli výraz (Ausdruck) sice charakterizuje smysl věty (3.31a a 3.31c), avšak tímto smyslem nejsou nějaké abstraktní entity (pojmy, významy), ale jenom to, jaký by svět mohl být, řečeno s Wittgensteinem, možná situace v logickém prostoru (2.202, 2.221).

Tedy, prvním znakem ideálního jazyka, který LW nazývá znakovým jazykem je to, že jeden znak přináleží právě jednomu symbolu. Druhou vlastností znakového jazyka je podle 3.325 to, že nepoužívá ani znaky, které označují navenek různým způsobem, takže se zdá, že přináležejí různým symbolům, ale ve skutečnosti se vztahují k symbolu jedinému. Řečeno moderněji, v ideálním jazyce by 1) slova měla mít jenom jeden význam a 2) pro jeden význam je jen jedno slovo.

Takto se chce LW vyhnout omylům a zmatkům vedoucím k filozofickým problémům. Podle jeho názoru ideální jazyk tyto zmatky vylučuje (3.325).

Jak mají potom pravidla logické syntaxe vypadat? Musí být srozumitelná sama od sebe (3.334), musí být tedy sebe-evidentní. K tomu

¹⁶ Všechny pojmy-univerzálie běžného jazyka mají v ideálním jazyce pouze syntaktickou, nikdy ne sémantickou roli, to se domnívá také Blank (srov. Blank 2007, 258). Problém však nastává u pojmů relací a vlastností – jsou to sémantické a metafyzické objekty? Pojetí LW je v tomto nejednoznačné, Copi (1958) s Anscombovou (1959) se však domnívají, že LW relace a vlastnosti nepovažoval za sémantické objekty – relace a vlastnosti tak mají smysl pouze v kontextu věty, v tomto smyslu lze dílo raného LW považovat za projev myšlení sémantického kontextualismu a holismu. Je však třeba dodat, že Evansová si myslí opak (Evans 1955, 1959). Jarvis však v této věci nesouhlasí se Steniem, který zastává podobné stanovisko jako Evansová a Daitzová (srov. Jarvis 1961).

je však třeba, jak LW uznává, vědět, jak který znak označuje. Víme-li toto, měla by být pravidla logické syntaxe naprosto jasná.¹⁷

13 Plná přeložitelnost ideálního jazyka

LW však na ideální jazyk klade ještě jeden požadavek: jeho plnou přeložitelnost (3.343). Podle LW musí existovat pravidla (Regel), pomocí nichž se může ideální jazyk snadno přeložit do jiného ideálního jazyka. Zde se čtenář může podívat: cožpak je ideálních jazyků více? Pravidla logické syntaxe jsou jistě jen jedna a tedy pro všechny ideální jazyky společná, také existují, jak jsem uvedl hned výše, pouze jedna pravidla překladu. Jazyk má však vedle podstatných rysů také rysy náhodné (3.34a), proto je možné ono rozrůznění, ona mnohost ideálních jazyků.

Jaká jsou však podle LW ona pravidla překladu? LW je nazývá jako definice (Definition) (3.343). Jak LW pojímá definice? Jde o pravidla pro znaky, kdy se mezi znaky klade rovnítko, protože tyto znaky mají stejný význam (Bedeutung) neboli jsou používány (gebrauchen) ve stejném významu (srov. 4.241).

14 Jak určit znak (Zeichen)?

Podle čeho však lze zjistit to, co je ten který znak? Pokud vidím jen znak samotný, vidím jen smyslově vnímatelnou část symbolu-výrazu (3.32) (termíny *Ausdruck* a *Symbol* označují u LW tutéž věc, srov. 3.31a). To je však málo, protože tehdy ještě nechápu smysl věty, ve které se znak vyskytuje. Smysl věty je dán jedině symboly-výrazy (3.31), nechápu jej na základě pouhých smyslově vnímatelných částí těchto symbolů-výrazů, ze znaků.

Pro pochopení znaku je třeba znát symbol, jelikož znak je jen smyslově vnímatelná část symbolu. K tomu je třeba si všítat toho, kdy je znak užíván smysluplně, jeho smysluplného použití (Gebrauch) (3.326).

¹⁷ Je možné hledat důsledky této teorie pro další filozofický vývoj LW: Diamond hledá analogie mezi pravidly logické syntaxe, logické gramatiky, pojmového písma (ideálního jazyka) u raného LW a pravidly jazykové hry u pozdního LW, srov. Diamond (2005, 89).

Zde bychom mohli spatřovat první náznaky významného bodu pozdní filozofie LW, kdy je význam znaku hledán v jeho užití. Ještě významněji pro tuto možnou souvislost hovoří teze 3.328: pokud se znak nepoužívá (gebrauchen), pak nemá žádný význam (3.328). LW to na tomto místě spojuje také s Occamovou břitvou a tedy i s požadavkem jednoduchosti a elegance. Je však třeba na tomto místě zdůraznit, že v právě ocitované tezi 3.326 se nemluví jen o libovolném použití či užívání znaku, ale o užívání smysluplném.

Z celkového tónu TLP se jistě lze domnívat, že v době psaní TLP měl LW na *smysluplné* užívání znaků vyšší nároky než později nebo, řečeno z obrácené perspektivy, *smysluplné* používání znaků redukoval na pouhý popis světa. Pokud bychom však zůstali u tohoto pohledu, můžeme si všimnout jeho zjednodušení: pokud někdo tvrdí, že jedinou funkcí jazyka by podle TLP měl být popis světa, mýlí se. Jazyk především projikuje možné situace, tedy říká, jaký by svět *být mohl* (3.11). Empirická věda potom verifikuje platnost-pravdivost vět modelujících možné situace v logickém prostoru.

Chceme tedy zjistit, jak poznat znak. K tomu je třeba poznat symbol, jehož je znak smyslově vnímatelnou částí, je třeba pozorovat *smysluplné* používání znaku.

Kdy je však znak užíván *smysluplně*? Jedině tehdy, je-li užíván podle pravidel logické syntaxe (3.327). A to nás vede opět k ideálnímu jazyku a k tomu, že jediné on se skutečně řídí pravidly logické syntaxe. A zde by bylo možné naše základní zkoumání o pojetí jazyka v TLP ukončit. Jazyk, pokud má něco říkat jasně, musí se řídit logikou. I přirozený jazyk něco říká, ale nejasně, a tím vznikají omyly, a dokonce i celá filozofie.¹⁸

Institut mezioborových studií Brno
Veveří 111
616 00 Brno
antonin.dolak@imsbrno.cz

¹⁸ Nelze však zapomínat, k čemu jazyk podle LW primárně slouží – k popisu světa. Jazykové jméno přímo referuje k něčemu ne-jazykovému, k něčemu, co je mimo jazyk, co je ve světě, srov. Hacker (1999, 122). Jazyk je tak obrazem světa – srov. pojetí „obrázkové teorie jazyka“, jak je v *Tractatu* nachází Peregrin (2002, 14 – 16)

Literatura

- ANSCOMBE, G. (1959): Mr. Copi on Objects, Properties And Relations in the Tractatus. *Mind* 68, 404.
- BILETZKI, A. – MATAR, A.: Wittgenstein, Ludwig. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <http://plato.stanford.edu/entries/wittgenstein/>.
- BLANK, A. (2007): Material Points and Formal Concepts in the Early Wittgenstein. *Canadian Journal of Philosophy* 37, 245 – 262.
- COPI, I. M. (1958): Objects, Properties, and Relations in the Tractatus. *Mind* 67, 145 – 165.
- DIAMOND, C. (2005): Logical Syntax in Wittgenstein's Tractatus. *The Philosophical Quarterly* 55, 78 – 89.
- EVANS, E. (1959): About „aRb“. *Mind* 68, 535 – 538.
- EVANS, E. (1955): Tractatus 3.1432. *Mind* 64, 259 – 260.
- JARVIS, J. (1961): Professor Stenius on the Tractatus. *The Journal of Philosophy* 58, 584 – 596.
- PEREGRIN, J. (2002): Proč Wittgenstein opustil traktátovskou teorii jazyka, a proč bychom jej my měli následovat. *Filozofia Ludwiga Wittgensteina*. Bratislava: Filozofický ústav SAV, 14 – 22.
- WITTGENSTEIN, L. (1993): *Tractatus logico-philosophicus*. Přel. Jiří Fiala. Praha: Oikoymenh.
- WITTGENSTEIN, L. (2008): *Tractatus logico-philosophicus*. Přel. Petr Glombíček. Praha: Oikoymenh.